

DOPADY JOSEFÍNSKÝCH REFOREM NA HUDEBNÍ PROVOZ MĚSTSKÉHO FARNÍHO KOSTELA SV. JAKUBA V BRNĚ¹

HELENA STELLA KRAMÁŘOVÁ

Mgr. et Mgr. Helena Stella Kramářová, Ph.D.; Gesellschaft der Musikfreunde in Wien, Musikvereinsplatz 1, 1010 Wien, Österreich; e-mail: h.kramarova@musikverein.at

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2803-4515>

ABSTRACT

The Brno Parish Church of St. James was under the supervision both of religious and secular authorities. That is reflected particularly in the extent of the primary sources for musical practice, personnel of choirs, and living conditions of musicians. This article focuses on sources of the financing of musical practice in this urban parish church at the close of the 18th century. In the 1790s the financial and social situation of church musicians was unfavourably influenced by the new order of worship, and the abolition of the brotherhoods and reassignment of parishioners to the newly established parishes – both of these measures ordered by the Emperor Joseph II. The church musicians turned to the magistracy, requesting that the situation which had arisen be resolved. Based on source research, in the article we illustrate the extent of income loss that musicians suffered and the means by which they attempted to improve their arduous living conditions.

Key words: Brno, Vienna, Bratislava, 18th century, parish churches, church musicians, the new order of worship

¹ Text vznikl v rámci doktorského studia na Masarykově univerzitě v Brně a vychází z kapitoly „Auswirkungen der Pfarreinteilung und Gottesdienstreform Kaisers Joseph II.“ disertační práce autorky textu. KRAMÁŘOVÁ, Helena: *Der Kirchenmusikbetrieb im späten 18. Jahrhundert am Beispiel von Brünn und Wien im Vergleich*. [Disertační práce.] Brno : Ústav hudební vědy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2020. Vedoucí práce: Vladimír Maňas.

Úvod

Vokálně-instrumentální hudba měla během 18. století své stabilní místo v rámci katolické liturgie, forma hudební složky pak poukazovala mimo jiné na slavnostnost dané bohoslužby a odlišovala tak například nedělní slavnostní mši ode mši ve všední den nebo těch pohřebních. Stejně tak se hudební realizace mše proměňovala v závislosti na liturgickém období.² Cílem nákladné hudební produkce bylo primárně zkrášlení bohoslužby samotné a pozvednutí mysli věřících k Bohu právě jejím prostřednictvím. Hudba byla některými také využita jako prostředek k oslovení věřících.³ Sekundárně lze sledovat v liturgickém ritu paralely s dvorním ceremoniálem. Hans Musch upozorňuje, že především katolická liturgie se v této době mění na podívanou doprovázenou všemi možnými hudebními prostředky, ať už různými nástroji, kompozičními technikami či kompozicí samotnou.⁴ A nejen to, i vizuální prvky hrály velkou roli, stejně jako hierarchické struktury a pevně daný rituál. Tento druh působení liturgie na všechny smysly byl především v evangelických kruzích velmi kritizován.⁵ Ovšem v průběhu 18. století zaznívaly kritické připomínky k podobě sakrální hudby i z řad katolíků. Velmi podrobně byl v roce 1781 vyličen stav církevní hudby ve Vídni, a to v anonymním spise *Kirchenmusik in Wien* [Chránová hudba ve Vídni],⁶ v němž byl kladen důraz na nedostatky a nešvary chránové hudby. Autor se zamýšlí nad smyslem chránové hudby, která by měla především velebit a chválit Boha, rovněž však i proniknout do lidského srdce.⁷ Dle jeho názoru aktuálně uváděná hudba způsobovala přesný opak. Konstatuje, že se Vídní šířila „změkčilá a zženštilá hudba.“⁸ Zajímavá je poznámka, že kostely, v nichž se provozovala chránová hudba kompozičním stylem blízká té operní a nezřídka i přímo světská hudba převzatá ve formě kontrafakta, byly navštěvovány častěji než ty, ve kterých byl slyšet lidový zpěv za doprovodu varhan. Nutno podotknout, že pisatel, který zůstal v anonymitě, byl ke stavu chránové hudby ve Vídni veskrze kritický.

Všeobecnou oblibu figurální hudby v rámci katolické mešní bohoslužby dokládá i pasáž z pamětí Františka Martina Pelcla. Ve svých zápiscích k lednu 1781 píše, že se během celé bohoslužby na kůru hraje častokráte pěkná a veselá hudba svádějící k tanci, jindy zpívá soprán či bas takovým stylem, že by posluchač raději utekl. Zdůrazňuje

² Srovnej BISCHOF, Franz Xaver: Die politische, geistes- und kirchengeschichtliche Situation. In: HOCHSTEIN, Wolfgang – KRUMMACHER, Christoph (eds): *Geschichte der Kirchenmusik : Band 2 : Das 17. und 18. Jahrhundert: Kirchenmusik im Spannungsfeld der Konfessionen*. [Darmstadt] : WBG, 2012, s. 172-179.

³ Srovnej VLKOVÁ, Markéta: *Hudba a náboženství v české literární produkci 17. a 18. století*. Brno : Moravská zemská knihovna, 2018, s. 61-62.

⁴ MUSCH, Hans: *Musik im Gottesdienst. Ein Handbuch zur Grundausbildung in der katholischen Kirchenmusik : Bd. 1 : Historische Grundlagen – Liturgik – Liturgiegesang*. Regensburg : b. v., 1993.

⁵ OBERMAYER, Franciscus Antonius [RICHTER, Josef]: *Bildergalerie katholischer Missbräuche von Obermayer*. Frankfurt und Leipzig: b. v., 1784, s. 63-70.

⁶ [sine]: *Kirchenmusik in Wien*. Wien : Sebastian Hartl, 1781.

⁷ Ibidem, s. 3.

⁸ Ibidem, s. 5.

skutečnost, že kde je dobrá hudba, tam bývá návštěvníků bohoslužby nejvíce. Dodává, že lid nezpívá, jelikož se má jednat o luteránský zvyk.⁹

Strategii oživení liturgického provozu figurální hudbou využívali v první polovině 18. století například brněnští minorité, jejichž cílem bylo přilákat široké publikum. Figurální hudba zde byla provozována každý den v rámci pobožností, nikoliv jen o nedělích a slavnostech.¹⁰ Tuto praxi uvádí i autor výše zmíněného spisu jako zcela běžnou i ve Vídni.

První pokusy o změnu paradigmatu na poli chrámové hudby se datují do poloviny 18. století. Na základě římské synody z roku 1725 byla sakrální hudba regulována encyklikou *Annus qui* papeže Benedikta XIV. z roku 1749.¹¹ V ní byla zdůrazněna především tridentská ustanovení a vymezení se vůči světské hudbě. Bylo požadováno, aby orchestrem doprovázená hudba nebyla ani příliš světská, ani příliš teatrální, resp. operní. Pro církevní účely byly jako nevhodné označeny lesní rohy, flétny, loutny, psalteria, bicí nástroje a trumpety. Hlavně poslední jmenované nástroje byly pro své signalizační užívání vrchností asociovány především se světským prostředím, proto neměly mít v liturgii místo. Přesto všechno se zvedla vlna odporu proti zákazu trumpet v kostelích, což je velmi dobře doloženo na Moravě.¹² Čistě instrumentální skladby byly během bohoslužeb trpěny, ale nesměly je neúměrně prodlužovat.¹³

Do popředí se dostává text skladeb, resp. jeho srozumitelnost, protože „církevní zpěv by měl vést duši věřícího k zamyšlení se, k příklonu k Bohu a k lásce“.¹⁴ Podpora hudebních nástrojů má zvýraznit sílu hudby a ještě zvýšit účinek slov, přičemž je kladen důraz na úplnost a srozumitelnost liturgického textu. V adventním a postním čase, stejně jako během zádušních mší a pohřebních obřadů, by se mělo, jak rozhodla římská synoda v roce 1725, minimalizovat používání hudebních nástrojů. Výjimku tvořily pouze pozouny, které mohly hlasy buď zesílit, anebo nahradit.¹⁵ Vzhledem k hudebnímu vývoji chrámové hudby se můžeme domnívat, že dobová hudební praxe vypadala poněkud odlišně, a to navzdory požadavkům z Říma.

V zemích, kde vládli Habsburkové, nebyla encyklika nejdříve zveřejněna. Vešla ve známost až po urgencích papeže za vlády Marie Terezie v lednu 1754. Trumpety a tympány pak byly v kostelích a během procesí zakázány. Na Moravě bylo toto nařízení oznámeno teprve v únoru 1754. Jak podotýká Jiří Sehnal, za jeho nedodržování byl dokonce stanoven peněžitý trest, neboť zde byl zákaz často porušován.¹⁶ Překvapí-

⁹ MAŇAS, Vladimír: *Hudební aktivity náboženských korporací na Moravě v raném novověku*. [Disertační práce.] Brno : Ústav hudební vědy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2008, s. 172-173.

¹⁰ Srov. MAŇAS, Vladimír: Přitahovat hudbou. Minoritský konvent v Brně a jeho rozkvět v první polovině 18. století. In: *Opus musicum*, roč. 44, 2012, č. 2, s. 6-19.

¹¹ Srovnej FELLERER, Karl Gustav (ed.): *Geschichte der katholischen Kirchenmusik*. [Kassel] : Bärenreiter, 1976, Bd. 2 a BISCHOF, Ref. 2, s. 172-179.

¹² Srovnej SEHNAL, Jiří: Trubači a hra na přirozenou trompetu na Moravě v 17. a 18. století. In: *Časopis Moravského musea*, 1988/1989; srovnej CZ-MZA [Moravský zemský archiv], fond B 1, kart. 2050, inv. č. 3753.

¹³ FELLERER, Ref. 11, s. 149-151.

¹⁴ UNVERRICHT, Hubert: Die orchesterbegleitete Kirchenmusik von den Neapolitanern bis Schubert. In: FELLERER, Ref. 11, s. 158.

¹⁵ FELLERER, Ref. 11, s. 151.

¹⁶ SEHNAL, Jiří: Figurální hudba ve farních kostelích na Moravě v 17. a 18. století. In: *Hudební věda*, roč. 33, 1996, s. 172.

vá informace se proto nachází v závěti ustanovující fundaci ke zkrášlení hudby v Hulíně, z jejichž prostředků měly být dle vůle zesnulého donátora financovány především trumpety a tympány. Jelikož ale vdova částku ve výši 6 500 zlatých z pozůstalosti svého muže odmítla kostelu předat, obrátil se tamní farář po několikaletém zdržování v roce 1757 s prosbou o pomoc na samotnou císařovnu. Jeho prosba vyslyšena nebyla. Jak zdůrazňuje Vladimír Mañas, bylo by velmi nepravděpodobné, aby sama císařovna takovýto záměr podpořila.¹⁷

Záliba v trumpetách a tympánech se odráží taktéž v archiváliích krajského úřadu v Brně. Dochované žádosti obracející se na gubernium obsahují prosby o svolení hrát na trumpety a tympány během speciálních příležitostí, jako například při slavnostních bohoslužbách o mariánských svátcích či procesích o svátku Božího těla. Během následujících let byl původní zákaz zmírněn a během bohoslužeb byly trumpety povoleny.¹⁸

V průběhu osvětenství došlo k přeorientování církevní hudby. Hlavně v reformním období za vlády Josefa II. se částečně změnila dosavadní hudební praxe katolické liturgie. V souvislosti s osvěcenskými tendencemi byla zdůrazněna role lidového zpěvu. Byly uváděny nové, kvůli srozumitelnosti jednohlasně komponované mše, ale i ofertoria, gradualia anebo zhudebnění mariánských antifon, což by se dalo označit pojmem *Gebrauchsmusik* – hudba vytvořená za jistým účelem a pro konkrétní sestavu hudebníků.¹⁹

Zabýváme-li se vývojem těchto změn, dojdeme k závěru, že se hudba během bohoslužeb musela přizpůsobit požadavkům, které přicházely jak od papeže, tak z panovnického dvora. Z toho důvodu jsou reformy na hudební úrovni chápány spíše jako impuls pro vznik dalších forem, příp. příležitost k novému zhudebnění liturgických textů.

Nyní se dostáváme k tomu, z jakých prostředků byly jednotlivé hudební služby a s hudbou spojené výdaje financovány, což nám poslouží k lepšímu pochopení změn na konci 18. století. Rozhodující vliv na všední život chrámových hudebníků měla hlavně regulace liturgického provozu, zrušení mnoha klášterů, plošné zrušení všech náboženských bratrstev a restrukturalizace far. Jelikož se jejich finanční podmínky drasticky změnily, pokoušeli se své životní a pracovní podmínky žádostmi a stížnostmi u svých představených jakkoliv vylepšit. Rozdílly ve mzdách hudebníků před restrukturalizací a reformami a po nich jsou doloženy rozličnými prameny.

Zdroje financování chrámové hudby

Výdaje na hudební provoz byly zřídkakdy pokryty z jednoho zdroje. Většina z nich byla financována z chrámové pokladny, do které přicházely taktéž výnosy z fundací, jejichž prostředky pak byly vypláceny dle určené intence. Není možné opomenout ani bratrstva, z kterých byla pro hudební provoz ve středoevropském prostoru, a zvláště v německojazyčných oblastech, důležitá Bratrstva Božího Těla. V následujícím textu bude blíže popsáno fungování hudebních fundací a bratrstev na základě několika příkladů.

¹⁷ MAÑAS, Vladimír: Hulínští učitelé a chrámová hudba v raném novověku. In: FIŠER, Zdeněk: *Hulín : město na křižovatkách*. Brno : Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2014, s. 309-312.

¹⁸ Srovnej CZ-MZA, fond B 1, kart. 2050, inv. č. 3753.

¹⁹ BISCHOF, Ref. 2, s. 172-179.

Chrámová pokladna a městská rada

Většina výdajů týkajících se hudebního personálu byla vyplácena přímo zaměstnavatelem. To se i odráží v typech pramenů, ve kterých jsou tyto platby zaznamenány. V případě městských farních kostelů lze tyto výdaje najít buď v kostelních účtech, nebo účetních knihách městské pokladny. V některých případech se stává, že hlavní příjmy byly zaznamenány v jednom ze zmíněných pramenů a v druhém jsou zapsány např. pouze zvláštní odměny hudebníkům.

Většina výdajů vynaložených pro hudebníky působící na kůru u sv. Štěpána ve Vídni je zachycena v účetních knihách církevního úřadu (*Kirchenmeisteramt*). Ty se v jednom vyhotovení nacházejí v Archivu farnosti u dómu sv. Štěpána a také v opise v Archivu města Vídně. Tyto peníze odešly z církevní pokladny, přesto měl o všech výdajích přehled magistrát. V Brně byli hudebníci od sv. Jakuba vypláceni zřejmě přímo z městské pokladny, což je doloženo především pro 16. a rané 17. století.²⁰ Pramenná základna pro další období bohužel chybí. Ve zlomku dochovaných účetních knih chrámové pokladny se nachází pouze záznamy o výdajích na ošacení fundatistů a každoroční platba 12 fl regenschorimu za notový papír, který byl potřeba k opisování hudebnin. Nepravidelně se objevují odměny za doprovázení procesí.²¹ Tyto účetní knihy jsou dochovány pouze pro roky 1773–1781.²²

Soupis z roku 1785 osvětluje zdroje financování svatojakubských hudebníků, kteří byli placeni převážně městem. Tato informace pochází ze seznamu příjmů veškerého církevního personálu. Jak plat, tak i platby v naturáliích odcházely z *Cassa Amte* [Městské pokladny], *Bier Amte* [Pivní správy] a *Wald Amte* [Lesní správy].²³ Nejdůležitější jsou v tomto kontextu platy věžnému, neboť nejsou uvedeny v žádném jiném dochovaném prameni z Brna z 18. století. Tento dokument tedy dokládá, že i v pozdním 18. století byli jak chrámoví hudebníci od sv. Jakuba, tak brněnští městští věžní placeni městem, přestože se nedochovalo žádné účty.

Hudební fundace

Hudební fundace se podílely na obohacení hudebně-liturgického provozu různými způsoby: buď sponzorovaly hudební doprovod bohoslužeb, které by jinak nebyly figurálně realizovány (např. zádušní mše za zemřelého v den výročí úmrtí či fundace pro zpěv *Salve* a litaní o sobotách),²⁴ nebo zajišťovaly prostředky k obohacení figu-

²⁰ Srov. STUDENIČOVÁ, Hana: Moravská královská města, Bratislava a Vídeň: shody a odlišnosti v městském hudebním prostředí v 16. a na počátku 17. století. In: *Musicologica Slovaca*, roč. 10 (36), 2019, č. 2, s. 177–216.

²¹ Srov. CZ-DABB [Diecézní archiv Biskupství brněnského], Farní úřad sv. Jakuba, kart. 3, inv. č. 67, sine fol.

²² CZ-AMB, fond 1/12, kart. 255–257, fasc. 394/3–11, inv. č. 2223–2231.

²³ CZ-AMB [Archiv města Brna], fond 1/11, inv. č. 59, kart. 11, fasc. 22, sine fol.

²⁴ Srovnej KRAMÁŘOVÁ, Helena: Die Figuralmusik in Hrabyně um die Wende des 19. Jahrhunderts – Hrabiner Inventare. In: *Musicologica Brunensia*, roč. 51, 2016, č. 2, s. 60; srovnej STUDENIČOVÁ, Ref. 20, s. 200; srovnej ŠTĚDRŮŇ, Bohumír. Hudební sbírka augustiniánů na Starém Brně. In: *Věstník České akademie věd a umění*, roč. 52, 1943, č. 1, s. 1–29.

rální hudby či použití trumpet během významných církevních slavností. Jako příklad uvedme fundaci probošta a světícího biskupa Josepha Heinricha von Braitenburga ve Vídni u sv. Štěpána, ze které bylo financováno účinkování ansámblu císařského trubачe během půlnoční mše o Vánocích.²⁵ Výnosy z vloženého kapitálu fundace tak z části zajišťovaly financování nadstandardního hudební provozu během slavnostní liturgie.

V Brně nelze kvůli chybějícím přesným údajům v účetních knihách příjmy hudebníků plynoucí z jednotlivých fundací podrobně probádat a je třeba vycházet z pramenů udávajících alespoň sumární informace o příjmech hudebníků.²⁶ Podrobnější zdroje informací se naopak dochovaly v případě dómu sv. Štěpána ve Vídni. U vídeňské katedrály a městského farního kostela tak můžeme doložit např. bohoslužby k různým výročím, kdy byl hudební doprovod explicitně požadován. Tímto způsobem byla využita část výnosu fundace biskupa a kardinála Johanna Josepha von Trautsona ustanovená v roce 1757.²⁷ Obdobné fundace představovaly pro zpěváky a hudebníky vylepšení jejich finanční situace.

V Bratislavě došlo na konci 17. století ke snaze o obnovení již dříve ustanovených fundací. Zároveň byly během 18. století ustanoveny v letech 1742, 1774 a 1776 tři nové fundace na podporu financování hudby v kostele sv. Martina, a to třemi kanovníky působícími při tomto chrámu. Další finance mohl kantor čerpat z fundace probošta Michala Koscsányho (*Fundatio Kopsániana*) ustanovené roku 1646 na podporu chlapců fundatistů. Další dvě fundace byly spojeny s určitým svátkem – výnosy z fundace Terézie Erdödyové financovaly jak chorální, tak figurální hudbu o svátku sv. Jana Nepomuckého. Od roku 1758 pak výnosy z fundace Martina Lisky zajišťovaly o svátku sv. Anny kromě chorálního provedení nešpor prefektem jezuitského semináře též figurální realizaci litaní hudebníky kostela.²⁸

Bratrstvo Božího Těla

Významnou roli v podpoře a utváření hudebního provozu v kostelích představovala v raném novověku bratrstva.²⁹ V Brně fungovalo Bratrstvo Božího Těla, už od 17. století organizovali jeho členové každý první čtvrtek procesí.³⁰ V instrukci pro brněnského věžného z roku 1674 je zachyceno, že se jej musí se svým ansámblem pravidelně účastnit

²⁵ AT-WSLA, HS, A41/25 Kirchenmeisteramts-Rechnungen von St. Stephan – 1750 – 1751, fol. 89v

²⁶ Srovnej Příloha č. 1: *Fassion – Brno 1784*.

²⁷ Srovnej AT-DAWST [Domarchiv Wiener St. Stephan], KMA [Kirchenmeisteramt von St. Stephan], Rechnungsbuch 1758, fol. 48v.

²⁸ KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Jana: Hudba v Kostole sv. Martina – tradícia a nové prúdy. In: KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Jana (ed.): *Hudobné dejiny Bratislavy. I. Od stredoveku po rok 1918*. Bratislava : Ars Musica, 2019, s. 92-94.

²⁹ K nejnovějším publikacím zabývajícím se problematikou bratrstev ve středoevropském prostoru patří: LOBENWEIN, Elisabeth – SCHEUTZ, Martin – WEISS, Alfred Stefan (Eds.): *Bruderschaften als multifunktionale Dienstleister der Frühen Neuzeit in Zentraleuropa*. Wien : Böhlau, 2018. Hudebním aktivitám bratrstev na Moravě v ranném novověku se systematicky věnoval Vladimír Mañas. Srovnej MAÑAS, Ref. 9.

³⁰ MALÝ, Tomáš – MAÑAS, Vladimír – ORLITA, Zdeněk: *Vnitřní krajina zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*. Brno : Archiv města Brna, 2010. Brno v minulosti a dnes, Supplementum 10, s. 64-100.

a též jej doprovázet hudbou.³¹ Lze předpokládat, že obdobně se účastnili procesí ve Vídni i hudebníci od sv. Štěpána, ačkoli toto není v pramenech explicitně řečeno. V účetních knihách je ovšem doloženo, že hudebníci doprovázeli každý týden bohoslužby bratrstva.³² Pro hudebníky a zpěváky obou chrámů to představovalo příjem navíc.

Také další bratrstva Božího těla z jiných měst na českém území³³ podporovala hudební provoz v tom kostele, v němž se pravidelně scházela. Jmenujme například bratrstvo činné v českém královském městě Most. Tamní bratrstvo dávalo finance na hudební provoz v děkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie.³⁴ V inventáři z roku 1727 je poznamenáno, že se v mosteckém kostele nacházely malé varhany, které byly pořízeny díky prostředkům bratrstva. Prostřednictvím fundace nebyl sponzorován jen liturgický provoz, ale i zpívaná bohoslužba, která se konala každý čtvrtek. Díky dochovaným dokumentům víme, že fundace zajišťovaly každou středu a sobotu zpívané litanie. Členové bratrstva hradili hudebníkům a zpěvákům část deputátu, stejně jako varhaníkovi a adjutantovi.³⁵

Obdobně podporovalo hudební provoz kostela sv. Martina v Bratislavě Bratrstvo Božího Těla, které bylo obnoveno od roku 1691 a oficiálně fungovalo následně od roku 1726 až do jeho zrušení v roce 1785. Hudebníci účinkovali nejen během každoroční slavnosti Božího Těla, ale také každý měsíc při liturgii bratrstva u oltáře Božího Těla, za což dostávali ročně odměnu 38 fl. Vedle bratrstva Corpus Christi působilo při kostele sv. Martina i bratrstvo sv. Jana Almužníka, které bylo založeno po vystavění kapličky zasvěcené tomuto svatému. Jeho fundace zajišťovala hudební doprovod bohoslužeb 23. ledna, tedy v den svátku svatého.³⁶

Ve vídeňském chrámu sv. Štěpána bylo z prostředků bratrstva pod rubrikou *Ge-meiner Empfang* uvedeno vyplácení peněz vokalistům, a to celkem 150 fl ve čtvrtletních splátkách.³⁷ Rovněž se čas od času bratrstvo podílelo na pořízení nových hudebních nástrojů.³⁸ Ve vídeňském kostele sv. Michaela bylo bratrstvo Božího Těla stejně důležité pro udržení hudebního provozu a jeho rozvoj jako ostatní místní bratrstva.³⁹

³¹ Srovnej ŠTĚDRŮ Bohumír: Společenské úkoly hudby v 18. století. In: *Časopis Matice moravské*, roč. 69, 1950, s. 304-305; srovnej CZ-AMB, fond 1/12, kart. 354, fasc. 836/95, inv.č. 3023, sine fol.

³² AT-DAWST, KMA, Rechnungsbuch 1765, fol. 132v–133r.

³³ V dalších městech olomoucké diecéze byla obnovena bratrstva také v Krnově, Olomouci či Opavě. Srovnej MAŇAS, Vladimír: Náboženská bratrstva na Moravě do josefínských reforem. In: *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2005, s. 41.

³⁴ KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Hudební provoz děkanského kostela v Mostě v 17. – 19. století: konfrontace hudebních inventářů a dochovaných sbírek hudebnin a nástrojů* [online]. [cit. 2019-12-16]. URL: <https://is.muni.cz/th/cwp0e/>. [Magisterská diplomová práce.] Brno : Masarykova univerzita, 2019. Vedoucí práce: Vladimír Maňas.

³⁵ Srovnej KRATOCHVÍLOVÁ, Ref. 34, s. 25.

³⁶ KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Ref. 28, s. 93-94.

³⁷ AT-WSLA, HS, A41/28, Kirchenmeisteramts-Rechnungen von St. Stephan – 1781, fol. 40v.

³⁸ Srovnej KRAMÁŘOVÁ, Helena: Die Dommusik zu St. Stephan im 18. Jahrhundert – Institutionsgeschichte. In: *Musicologica Brunensia*, roč. 54, 2019, č. 1, s. 129-132. doi:10.5817/MB2019-1-10.

³⁹ Srovnej SCHÜTZ, Karl: *Musikpflege an St. Michael in Wien*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980, s. 54-66.

Vliv restrikcí na chrámovou hudbu u sv. Jakuba v Brně

Regulace liturgického provozu a pokus o rovnoměrné rozdělení obyvatelstva do jednotlivých farností patřili k důležitým událostem v životě chrámových hudebníků v pozdním 18. století. Změny a s tím spojené problémy se dají v Brně dobře vysledovat na základě dochovaných spisů a korespondence.

Na první pohled se zdá, že se kromě redukce procesí a nižších příjmů z fundací změnilo jen málo. Přerozdělení a optimalizace počtu farníků vedla i k rovnoměrnějšímu rozložení příjmů jednotlivých farností. Příslušníci katolické církve byli rozděleni dle místa bydliště pod tři různé kostely – zůstala jen fara od sv. Jakuba a kapitula sv. Petra a Pavla, třetí farnost byla zřízena u minoritů. Svatojakubská farnost čítala 3 228 duší, svatopetrská 3 129 a minoritská 3 214. Vedle toho stoupl význam předměstských kostelů, např. kostela sv. Tomáše, bývalého kláštera augustiniánů-eremitů.⁴⁰

Co se chrámové hudby týče, zasáhlo přerozdělení členů farností finančně především hudebníky od sv. Jakuba. Všechny změny měly vejít v platnost od 1. října 1784. Kostelní správci se snažili situaci jménem hudebníků a dalších zaměstnanců kostela řešit s předstihem. Již červnu 1784 se obrátili na brněnský magistrát a prosili o finanční pomoc pro všechny chrámové zaměstnance, kterých se tyto změny značně dotýkaly, a to pro kostelníka, kantora, varhaníka, kalkanta, čtyři zpěváky a hrobníka. Požadovali odškodnění, příp. finanční příspěvek, díky nimž by výše zmínění dosáhli na původní výši svých platů. Městská rada odpověděla, že v této záležitosti nemůže být sama finančně nápomocna. Jménem chrámových hudebníků se však obrátí na nově vzniklý krajský úřad s dotazem, zda by nebylo možné rozdíl v příjmech dorovnat z nově ustanoveného náboženského fondu.⁴¹

První odpověď z krajského úřadu nebyla potěšující, nicméně finanční příspěvek pro hudebníky nebyl ani rovnou zamítnut. Úřad vyžadoval podrobný přehled příjmů všech svatojakubských zaměstnanců a přesný popis toho, jaké služby vykonávají, jaká výše odměny jim za to náleží a jak se to změnilo od 1. října 1784.⁴²

Příjmy hudebníků od sv. Jakuba před přerozdělením farností a po něm

V souvislosti s josefínskými reformami jsou zmiňovány především fatální následky pro uvádění figurální hudby na kůrech, což není zcela přesné. Omezení hudebního provozu však mělo vliv na silnou redukci platů chrámových hudebníků. Ve většině případů mzda sestávala z fixní části (*Salarium*) a z dalších příjmů (platby z fundací za bohoslužby, různé slavnosti a akcidence). Hudebníci od sv. Jakuba měli nárok na služební byt, tím pádem nedostávali příspěvek na bydlení (*Quartier-Geld*).

Podrobné údaje ke mzdám se zachovaly v podkladech, které hudebníci museli přibravit, aby poukázali na ztráty, jež utrpěli přerozdělením farností. Jako první jsou uvedeny příjmy regenschorího. Jeho roční plat (*Salarium*) obnášel 109 fl, kromě toho dostal

⁴⁰ Hudebnímu dění v kostele sv. Tomáše v Brně po roce 1784 se věnoval: SEHNAL, Jiří: *Barokní varhanářství na Moravě : Díl 3. : Dodatky*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2018.

⁴¹ Srovnej CZ-AMB, fond 1/12, kart. 354, fasc. 836/95, inv. č. 3023, sine fol.

⁴² Srovnej ibidem, sine fol.

od beneficiálního úřadu (*Beneficiaten Amt*) 20 fl, což tvoří dohromady 129 fl ročně. K tomu se připočítávaly odměny za další služby (souhrnně nazvané akcidencie); za requiem pak dostal ročně 34 fl a za hraní v radniční kapli 4 fl. Hudební produkce během důležitých svátků byla dotována 16 fl. Za doprovázení poutí obdržel 10 fl, dodatečně dostal 8 fl za služby během kvatembrů a dalších bohoslužeb spojených s činností bratrstva Božího Těla. Pohyblivá část platu tvořila 204 fl. Dohromady dosáhl na roční příjem 405 fl 40x. V tom byly zahrnuty také prostředky, které měl regenschori vyhrazené pro fundatisty.⁴³

Celkový příjem varhaníka od sv. Jakuba byl znatelně nižší – roční odměna ve výši 100 fl, krom toho byl vyplácen z nadačních peněz (27 fl 47 x) a dostával odměny za bohoslužby na radnici (3 fl 57 x) a za hraní o svátcích (20 fl). K tomu se připočítávala ještě odměna 60 zlatých. Choralista obdržel pevný plat 43 fl 38 x, z benefícia dalších 5 fl a k tomu 5 měřic obilí (za 6 fl 30 x), což dohromady činilo 55 fl 38 x. O to důležitější byl pro něj příjem z akcidencií 123 fl. Jinak zde fungoval stejný systém jako u regenschoriho, dostával separátní odměny za různé služby. K jeho povinnostem patřila rovněž účast na poutích, za což obdržel 35 fl.⁴⁴

Následující tabulka nabízí přehled příjmů církevních služebníků u sv. Jakuba a jejich vývoj. Ve sloupcích *Další příjmy* jsou zahrnuty veškeré peněžní obnosy, které zaměstnanci dostali dodatečně.

Tab. 1: Srovnání ročních platů hudebníků u sv. Jakuba v Brně za rok 1783 a po roce 1784

Rozdíly v příjmech hudebníků zaměstnaných při městském farním kostele sv. Jakuba před přerozdělením farností v Brně a po něm							
Pozice	Roční příjmy do roku 1783			Roční příjmy po roce 1784			Rozdíl
	Řádný plat	Další příjmy	Dohromady	Řádný plat	Další příjmy	Dohromady	
Regenschori	129 fl	276 fl 40 x	405 fl 40 x	129 fl	40 fl	169 fl	– 236 fl 40 x
Varhaník	100 fl	111 fl 37 x	211 fl 37 x	100 fl	12 fl	112 fl	– 99 fl 37 x
1. choralista	55 fl 38 x	158 fl 40 x	214 fl 18 x	55 fl 38 x	26 fl	81 fl 38 x	– 133 fl 18x
2. choralista	55 fl 38 x	158 fl 40 x	214 fl 18x	55 fl 38 x	26 fl	81 fl 38 x	– 133 fl 18x
3. choralista	55 fl 38 x	158 fl 40 x	214 fl 18 x	55 fl 38 x	26 fl	81 fl 38 x	– 133 fl 18x
4. choralista	55 fl 38 x	158 fl 40 x	214 fl 18 x	55 fl 38 x	26 fl	81 fl 38 x	– 133 fl 18x
Dohromady	451 fl 32 x	1 022 fl 57 x	1 474 fl 29 x	451 fl 32 x	156 fl	605 fl 32 x	– 868 fl 31 x

Přestože všichni chrámoví zaměstnanci (s výjimkou hrobníků) vyhotovili přehled svých příjmů pro krajský úřad, byla jejich žádost zamítnuta. Zamítavé stanovisko bylo zaujato i k žádosti o uhrazení ušlých finančních prostředků podané hudebníky a kantantem, kteří utrpěli nejvíce ztrát.

Je zajímavé, že úředníci během tohoto rozhodování pravděpodobně nedomysleli, jaké důsledky zamítnutí žádostí může mít. Zaměstnancům, jejichž příjem se kvůli menšímu počtu pohřbů a bohoslužeb razantně snížil, bylo navrženo, aby tuto ztrátu

⁴³ CZ-AMB, fond 1/12, kart. 354, fasc. 836/95, inv. č. 3023, sine fol.; srovnej Příloha č. 1: *Fassion – Brno 1784*.

⁴⁴ Ibidem, sine fol.

dohnali výpomocí pro další dva brněnské kostely. Tento návrh byl magistrátem komentován jako neproveditelný, „neboť chrámoví služebníci a choralisté nejsou schopní vykonávat trojí funkci“.⁴⁵

Krajský úřad zjevně nepočítal s tím, že se mohou časy bohoslužeb překrývat, případně zcela shodovat, a také že další dva kostely už měly figurální hudbu pro své bohoslužby zajištěnou. Jak se konkrétně proměnily příjmy hudebníků na Petrově a u minoritů po reformě bohoslužebného pořádku a optimalizaci počtu farníků v jednotlivých brněnských farnostech nebylo možné pro účely této studie provést. Můžeme vycházet z toho, že část akcencí, která byla pohyblivá, se zvětšila. Je ale doloženo, že ve všech třech brněnských kostelích (včetně nově vzniklé farnosti u minoritů) se i nadále počítalo s figurální hudbou.⁴⁶

Náhled na finanční poměry chrámových hudebníků od sv. Jakuba poskytuje tabulkový přehled z roku 1785. Soupis *Verzeichnuß, wie viel von der königl[ichen] Haupt Stadt Brünn in Mähren den in der königl[ichen] Stadt Brünn Pfarrey befündlichen Kirche Personale zubezahlen seye*⁴⁷ bohužel neobsahuje bližší informace. Výplata by měla být stejná, jako byla ta doložená v materiálech z krajského úřadu. To však v tomto případě neplatí – platby kantorovi, stejně jako varhaníkovi a choralistům, se značně liší. Zcela evidentní je to u choralistů, dle tabulky mají čtyři choralisté dostat dohromady 148 fl 55 fl 2 kr, což byla zhruba polovina příjmu, který měli po restrukturalizaci dostat. Ve výpisu z církevních účtů za rok 1804 bylo poznamenáno, že choralisté obdrželi 41 fl 17 x. Jelikož zde ale chybí zmínka o regenschorim a o varhaníkovi, mohlo se jednat i o příplatek anebo část odměny. Tato varianta by vysvětlovala také celkové sumy výplat za rok 1785. Přesto ze seznamu můžeme vyčíst jeden důležitý údaj, a tím je částka 493 fl 58 x 3 kr, která byla vyplacena věžnému Abrahamu Fischerovi a jeho tovaryšům za hudební aktivity u sv. Jakuba.⁴⁸

Důsledky a řešení vzniklé situace

Výrazný úbytek financí pro hudebníky se projevuje i nepřímo. Se změnou financování souvisí pravděpodobně i nižší počet nově nakoupených hudebnin. Ačkoliv inventář z roku 1763 obsahuje přípisy o hudebninách pořízených pro kůr průběžně mezi lety 1763 a 1781, zmínky o nákupech po roce 1781 se zde již nevyskytují.⁴⁹ Přesto nemůžeme vycházet z toho, že regenschori po reformě bohoslužeb žádné další muzikálie neobjednával. Mezi lety 1784 a 1815 sice nakupoval nové hudebniny, ale v menší míře než do roku 1784, dále také množství skladeb sám zkomponoval, čímž část financí ušetřil.

⁴⁵ CZ-AMB, fond 1/12, kart. 354, fasc. 836/95, inv. č. 3023, sine fol.

⁴⁶ SEHNAL, Jiří: Die Musikpraxis bei den Brünner Minoriten im 18. Jahrhundert. In: *Plaude turba paupercula. Franziskanischer Geist in Musik, Literatur und Kunst*. ed. Ladislav Kačic, Bratislava 2005, s. 71-83.

⁴⁷ Srovnej CZ-AMB, fond 1/11, kart. 11, fasc. 22, inv. č. 59, sine fol.

⁴⁸ Srovnej CZ-AMB, fond A1/12, kart. 357, fasc. 836/114, inv. č. 3042.

⁴⁹ KRAMÁŘOVÁ, Helena: Neu besorgte Musikalien für die Stadtpfarrkirche St. Jakob in Brünn zwischen den Jahren 1763 und 1781. In: *Musicologica Brunensia*, roč. 53, č. 2, s. 235-265. ISSN 1212-0391. doi:10.5817/MB2018-2-12.

Potřebu financování z jiných než městských či církevních zdrojů dokládají i inzeráty v brněnském kalendáři.⁵⁰ Regenschori Peregrin Gravani i choralisté Franz Bílek⁵¹ a Anton Groll nabízeli své služby jako soukromí učitelé hudby. Dle inzerátu vyučovali: „Pan Bílek zpěv a klavír; [...] Pan Gravani klavír, varhany a další hudební nástroje. Pan Groll zpěv a housle.“⁵² To dokazuje, že si chrámoví hudebníci mohli vypadnuvší část příjmů vydělat jako soukromí učitelé hudby. Jak vysoké jejich příjmy byly a kolik času výuce věnovali, bohužel nevíme. Další zdroj příjmů tvořilo spoluúčinkování (hlavně instrumentalistů) v brněnském městském orchestru.⁵³

Choralista Franz Bílek rezignoval kvůli náročným finančním podmínkám v únoru 1787. V témže roce⁵⁴ si stěžoval i Anton Groll spolu s tenoristou Andrease Helterem na to, že choralistům u sv. Jakuba nebylo vyplaceno téměř žádné stravné, a prosili o vyřešení této situace: obdrželi pouze část naturálií, z nichž však museli část odvést regenschorimu. Groll a Helter si stěžovali, že magistrát nevěnuje pozornost tomu, že regenschori má nyní povinnost vyživovat pouze dva chlapce, ale přesto si ponechal výživné rozpočítané na 4 chlapce skládající se z žita, pšenice a dalších potravin včetně 12 sáhů dřeva a 10 soudků piva. Vedle toho choralisté obdrželi pouze pět měric žita, z čehož opět dostal část i regenschori.⁵⁵ Magistrát danou záležitost k jejich spokojenosti zřejmě nevyřešil. Rok na to složil Groll svou funkci, protože si našel dle svých slov lepší místo. Trochu překvapivě nežádal magistrát oficiálně o propuštění z funkce basisty městského farního kostela, nýbrž 3. října 1788 dal pouze písemně magistrátu na vědomí, že 8. října odcestuje. Jeho čtvrtletní plat včetně naturálií mu měl být ale vyplacen.⁵⁶

Po restrukturalizaci farností se často stávalo, že choralisté z důvodu nízkých mezd rezignovali. Do té doby se s tímto postupem setkáváme zřídka, ve většině případů zastávali hudebníci a zpěváci své funkce až do své smrti. Výše v textu bylo poukázáno na rozpory u údajů z roku 1784 a 1785. Skutečnou výši odměny choralistům dokládá rovněž žádost o propuštění sepsaná Ferdinandem Rotterem z roku 1795, který uvádí, že z platu 59 fl 48 x a mála akcidenií nemůže sebe a svou ženu uživit.⁵⁷ Nutno podotknout, že i přes tyto náročné finanční podmínky nezůstala místa choralistů u sv. Jakuba nikdy dlouho neobsazená.

Shrnutí

Na příkladu městského farního kostela sv. Jakuba v Brně bylo nastíněno napětí mezi potřebou zkrášlení liturgických oslav slavnostní hudbou a značným omezením rozpočtu, který na hudbu v 80. a 90. letech 18. století připadal. Vzhledem k novému bohoslu-

⁵⁰ *Brünner-Hauskallender für das Jahr 1787*. Brunn : Johann Silvester Siedler, 1787, s. 81.

⁵¹ V inzerátu se vyskytlá chyba v křestním jménu Bílka – uveden je pod jménem *Anton*. Jedná se však o tiskovou chybu. Srov. Ibidem, s. 81.

⁵² Srov. Ibidem, s. 82.

⁵³ Srovnej TROJAN, Jan: Hudební Brno za doby Mozartovy. In: *Opus musicum*, roč. 23, 1991, č. 21, s. 2-12.

⁵⁴ CZ-AMB, fond A1/12, kart. 353, fasc. 836/81, inv. č. 3009, sine fol.

⁵⁵ Ibidem, sine fol.

⁵⁶ Ibidem, sine fol.

⁵⁷ CZ-AMB, fond A1/12, kart. 354, fasc. 836/92, inv. č. 3020, sine fol.

žebnému pořádku se snížil počet pobožností a bohoslužeb, během nichž byla povolena figurální hudba, zároveň byla zrušena činnost všech bratrstev a také byl zredukován počet procesí a poutí. K tomu se přidala i reorganizace farností, což dopadlo těžce hlavně na brněnské chrámové hudebníky, jejichž příjmy se drasticky snížily.

Aby hudebníci svoji situaci vylepšili, obrátili se na magistrát. Doložené příklady na jedné straně ilustrují změny, na straně druhé přinášejí důležité informace k hudebnímu provozu. Příjmy chrámových hudebníků se pokoušel vyřešit brněnský magistrát dopisem adresovaným nově ustanovenému krajskému úřadu. Radní chtěli, aby byli hudebníci odměněni z nově vzniklého náboženského fondu. Po přezkoumání příjmů a ztrát hudebníků úřad konstatoval, že chrámovým zaměstnancům (včetně hudebníků) pomoci nemůže, a že si mají chybějící peníze vydělat službou v dalších kostelích. Jelikož to nebylo proveditelné, hledali hudebníci další cesty, jak se zajistit, například soukromou výukou hudby. Další možností byla výpověď a odchod ze služby, což několik choralistů zvolilo jako řešení situace. Zároveň se ale ukazuje, že plat choralistů byl i po radikálním snížení pro jiné hudebníky zajímavý, neboť se vždy našel dostatek zájemců o uvolněná místa. Vedle toho byl kostel sv. Jakuba, který zde uvádíme jako příklad, stále prestižním místem s jistým, ačkoliv nepříliš velkým příjmem.